

Απόστολος Πιερρής

ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

IV

*Ο Αθλητικός Αρύβαλλος του Πολυδεύκη,
η Διακοσμητική Παράδοση στον Βαθυκλή,
το Δεύτερο Πρώιμο Ανάγλυφο των Χθόνιων Βασιλέων,
και ο Συμβολισμός του Ροδιού*

1

Στην δεύτερη μελέτη της νέας σειράς «Στο Μουσείο της Σπάρτης» υπέθεσα ότι ο αριστερός Διόσκουρος, ο νεαρωδέστερος και θειότερος, ο Πολυδεύκης, έχει κρεμασμένο στο δεξί του χέρι αρυβαλλο, σημάδι γυμναστικής τελειότητας, ως πύκτης. Σε αμφορά του Μουσείου του Μονάχου όπου παρίσταται η εκούσια απαγωγή της Ελένης από τον Πάρι και τον Αινεία, πλαισιώνουν την σκηνή δύο γυμνοί έφηβοι σε στάση κατοπτρικής συμμετρίας. Πρόκειται για τους Διοσκούρους, οι οποίοι συμπληρώνουν συμβολικά την Λελεγική Τριάδα στην ηρωική της έκφραση. Ο αριστερός Διόσκουρος είναι ο νεώτερος (στον δεξιό υποβόσκει

πρωτοεμφανιζόμενος γενειασμός) κρατεί δε στο δεξί χέρι κρεμάμενο αρύβαλλο.

[No 1383 Muenchen. V. L. B. Ghali-Kahil, *Les Enlèvements et le Retour d' Hélène dans les Textes et les Documents Figurés*, pp. 50-53, Pl. I. Η αγγειογραφία αποδίδεται στον Ζωγράφο του Άμασι, και χρονολογείται γύρω στο 550 π.Χ. Στον ίδιο ζωγράφο ανήκει και η αγγειογραφία σε άλλη αμφορά από ιδιωτική συλλογή, με την Ελένη αποκαλυπτόμενη και αγόμενη από έναν οπλίτη χωρίς παρουσία δεύτερου, και με τους Διόσκουρους να πλασιώνουν κατοπτρικά την σκηνή. Cf. A. F. Stewart, *Narrative, Genre and Realism in the Work of the Amasis Painter*, Fig. 7, pp. 34-5 (στο *Papers on the Amasis Painter and His World*, Colloquium and Symposium sponsored by the Getty Center and Museum – όπου η ερμηνεία των παραστάσεων είναι όμως τελείως λανθασμένη.)]

Σε πήλινο μικροανάγλυφο από το ιερό του Αγαμέμνονος και της Αλεξάνδρας στις Αμύκλες νεαρός γυμνός κρατεί από το δεξί χέρι αρύβαλλο ρειοειδή κρεμάμενο (και στο αριστερό πιθανώς δίσκο). Περί τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Από το ιερό προέρχονται πολλές πήλινες απεικονίσεις (όψεων) των Χθόνιων Αναγλύφων και της Λελεγικής Τριάδος.

[Φωτογραφίες μου].

2.

Η πλατειά ζώνη που στέφει το ανάγλυφο των Διοσκούρων 5380 αποτελεί παλαιοαρχαϊκή κεφαλαίωσή του. Συνίσταται από σειρά ανάγλυφων κιονίσκων μεταξύ δύο οριζόντιων ζωνών στο άνω τέλος του αναγλύφου. Είναι το ίδιο διακοσμητικό που εμφανίζεται σε γείσο του Αμυκλαίου, το οποίο στην βάση του έχει σειρά αστραγάλων και από πάνω κυματιώδη προεξοχή. Οι κιονίσκοι στο αρχιτεκτονικό διακοσμητικό του Αμυκλαίου

είναι περίτεχνοι, και εμφανίζουν μια κάθετη γραμμή μέσα σε κάθε κιονίσκο. Ο Βαθυκλής παρέλαβε παραδοσιακό μοτίβο και το εποίκιλλε με αυστηρή χάρη, όπως έκανε στην όλη δημιουργία του εισάγοντας Ιωνική πολύ-τέλεια μα υποτάσσοντάς την στην Δωρική μορφοπλαστική αρχή. Το έργο του είναι προφανώς μεταγενέστερο από το ανάγλυφο που αναλύω, και ανήκει στους χρόνους λίγο πριν τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Την ίδια κομψότερη και πλέον εξελιγμένη διακοσμητική φόρμα συναντούμε και στο τμήμα κίονα που ανήκει σε Δωρικό κιονόκρανο της εποχής, κάτω από τους τρεις δακτυλίους του εχίνου.

3.

Του αναγλύφου των χθόνιων θεοτήτων στο Βερολίνο πανομοιότυπο αποτελεί ανάγλυφο φθαρμένο στο Μουσείο της Σπάρτης, αντίγραφο εκείνου, ή μάλλον απείκασμα του ίδιου θρησκευολογικού προτύπου.

[M. N. Todd, A. J. B. Wace, *A Catalogue of the Sparta Museum, Sculpture*, No. 3, Fig. 2; φωτογραφίες μου. – Το ανάγλυφο βρέθηκε κατά τον Σταματάκη σε μεταγενέστερο πηγάδι έξω από το ανατολικό τείχος της Ακρόπολης της Σπάρτης σε ιδιοκτησία Δ. Ματάλλα. – Σπασμένο λίγο στο κάτω αριστερό μέρος του. Σταχτόχρωμος μαρμαροειδής ασβεστόλιθος. Είναι κατά τύπους πολύ φθαρμένο, προεξεχόντως στο πρόσωπο του Άδη-Διονύσου. Κάπως μεταγενέστερο του αναγλύφου του Βερολίνου, στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ.].

Παρατηρούνται μερικές διαφορές από το προγενέστερο ανάγλυφο. Η μορφή του ανωρθωμένου φιδιού ποιο περιεργασμένη. Σαφέστερο ότι το μάτιο του Χθόνιου Άρχοντα καλύπτει το αριστερό, προτεινόμενο εις χαιρετισμό χέρι του. Ο θρόνος παχυμερέστερος. Παρά τον εμπρόσθιο πόδα του κείται ζώο, πιθανότατα γρύπας (μάλλον παρά σκύλος),

σύμβολο της Δαιμονικής τάξης του Κόσμου, άγγελος του Αρχοντος του Κόσμου τούτου, του Χρόνου. Δεν διακρίνεται καθαρά τι κρατεί στο δεξί της η θήλεια σεβίζουσα, μάλλον άνθος ροιάς ή ναρκίσσου όπως το άλλο ανάγλυφο.

Όλα τα άλλα στοιχεία και δομές πανομοιότυπα μεταξύ των δύο αναγλύφων, συμπεριλαμβανομένου του αφηρημένου στυλιζαρισμένου τρόπου απόδοσης της μορφής του ιματίου καθώς πέφτει πάνω από τον αριστερό ώμο πίσω στην πλάτη του Χθόνιου Βασιλέως.

4.

Για τον συμβολισμό του ροδιού εστιακός είναι ο ρόλος του καρπού στον μύθο της Περσεφόνης. Το φάγωμα των ερυθρόλευκων σπόρων του καθλώνει αμετάκλητα την Κόρη στην υποχθόνια έδρα της. Οι σπόροι είναι το σπέρμα (το αφρώδες αίμα) του θεού του Θανάτου ταυτού προς τον θεό της Δημιουργίας. Η γενετήσια συνουσία αποτελεί τον βιασμό της παρθένου από τον Αρχοντα του Χρόνου.

Στα Ελευσίνια μυστήρια και στα Θεσμοφόρια ήταν απηγορευμένη η βρώση του ροδιού. παραγγέλλεται γάρ και Έλευσίνι απέχεσθαι κατοικιδίων όρνιθων και ίχθύων και κυάμων ροιάς τε και μήλων, **και έπ' ίσης μεμΐανται τό τε λεχοῦς άψασθαι και τό θνησειδίων.** Πορφύριος, *Περὶ άποχῆς έμψύχων*, IV, 16, p. 255. 4-7 Nauck. - *ώσπερ άμέλει και αί θεσμοφοριάζουσαι τῆς ροιάς τούς κόκκους παραφυλάτουσιν έσθίειν τούς άποπεπτωκότας χαμαί, εκ τών τοῦ Διονύσου αίματος σταγόνων βεβλαστηκέναι νομίζουσαι τας ροιάς.* Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Προτρεπτικός προς Έλληνας*, II, 19, 3, p. 15. 9-12 Staehlin. – **Η ροδιά ανεφύη από το αίμα του διαμελισθέντος Διονύσου Ζαγρέως. Το χυμένο αίμα του θεού που είναι ταυτόσημος με τον Άδη, και ο χυμένος αφρός του αίματος που διενεργεί την γονιμοποίηση είναι ένα και το αυτό. Στα Ελευσίνια η**

ταυτότητα γέννησης και θανάτου εκφραζόταν με το ίσο μίasma από το άγγιγμα λεχώνας και πεθαμένου.

Στην πανδαισία των Αλώων απαγορεύονται οι τροφές που μυστικός λόγος τις αποκλείει, μεταξύ αυτών και το ρόδι. *ἐνταῦθα οἶνός τε πολὺς πρόκειται καὶ τράπεζαι πάντων τῶν τῆς γῆς καὶ θαλάσσης γέμουσαι βρωμάτων πλὴν τῶν ἀπειρημένων ἐν τῷ μυστικῷ, ροιᾶς φημι καὶ μήλου καὶ ὀρνίθων κατοικιδίων καὶ ὠῶν καὶ θαλαττίων τρίγλης, ἐρυθίνου, μελανούρου, καράβου, γαλεοῦ. Σχόλια εἰς Λουκιανόν, Διάλογοι Εταιρικοί, Vii, 4, p. 280. 20-24 Rabe. –*

Στα όνειρα το ρόδι σημαίνει βλαβερά πάθη, ειδικά δε υποτέλειες και δουλοφροσύνες λόγω του Ελευσίνιου μύθου της Κόρης και του Άδη. *ροαὶ δὲ τραυμάτων εἰσὶ σημαντικαὶ διὰ τὸ χρῶμα, καὶ βασάνων διὰ τὰς ἀκάνθας, καὶ δουλείας καὶ ὑποταγῆς διὰ τὸν ἐν Ἐλευσῖνι λόγον (Αρτεμίδωρος, Ὀνειροκριτικά, I, 73, p. 102 Reiff).*

“Χθόνιον φυτόν” αποκαλεί την ροδιά ο Ιουλιανός και για αυτό φευκτόν τον καρπό της (Ιουλιανός, *Εἰς τὴν Μητέρα τῶν Θεῶν*, V, 176b). Ο καρπός είναι εξωτερικά όμορφος, αλλά αν τον σπάσεις το μέσα είναι σαν χυμένο αίμα. Στου αυτόχειρος υπέρ πατρίδος Θηβών Μενοικέως, υιού του Κρέοντος, το μνήμα φύτρωσε ροδιά. *τοῦ δὲ Μενοικέως ἐπιπέφυκε ροιὰ τῷ μνήματι· τοῦ καρποῦ δὲ ὄντος ὡραίου διαρρήξαντί σοι τὸ ἐκτὸς λοιπὸν ἐστὶν εὐρεῖν τὸ ἔνδον αἵματι ἐμφερές. αὕτη μὲν δὴ τεθελὸς δένδρον ἐστὶν ἡ ροιά.* (Παυσανίας, IX, 25, 1; Cf. Φιλόστρατος, *Εἰκόνες*, I, 4, p. 382. Kayser). Σε έναν ζωγραφικό πίνακα που περιγράφει ο Φιλόστρατος, η Αντιγόνη θάπτει τον Πολυνείκη στο μνήμα του Ετεοκλή, αλληλοαδελφοκτόνων αυτών αδελφών, εν μέσω των ηρωικών νεκρών της Θηβαϊκής μάχης, **και επίκειται ροδιά, αυτοφυής κατά την παράδοση, φύτευμα των Ερινύων, από τους καρπούς της οποίας ανέβλυζε αίμα αν τους έκοβες.** *τὸ δὲ τῆς ροιᾶς ἔρνος αὐτοφυές, ὃ παῖ, λέγεται γὰρ δὴ κηπεῦσαι αὐτὸ Ἑρινύας ἐπὶ τῷ τάφῳ, κᾶν τοῦ καρποῦ σπάσης, αἷμα ἐκδίδεται νῦν ἔτι* (Φιλόστρατος, *op.cit.*, II, 29, p. 432.8-10 Kayser; Cf. Ovidius, *Metamorphoseon*, V, 532: *Parcarum foedere cautum est*). Taboo αποτελούσε η εισαγωγή ροδιάς, και μόνον αυτής από τα ήμερα δένδρα, στο άγιο ιερό της Δεσποίνης στην Λυκόσουρα. *τῶν δὲ ἡμέρων οἱ Ἀρκάδες δένδρων ἀπάντων πλὴν ροιᾶς ἐσκομίζουσιν ἐς τὸ ἱερόν* (Παυσανίας, VIII, 37, 7). –

Από το άλλο, και ταυτό, μέρος, το ρόδι ήταν σύμβολο ιερογαμίας και της ιεράς συνουσίας Ήρας και Διός. Στο χρυσελεφάντινο άγαλμα της Ήρας του Αργείου Ηραίου, έργο περισπούδαστο του μεγάλου Πολύκλειτου, η θεά κρατεί ροιά με το ένα χέρι και σκήπτρο με το άλλο, κόκκυξ δε κάθεται στο σκήπτρο. Και ο μεν κόκκυξ είναι η μορφή πτηνού υπό την οποία ο Ζευς ξεγέλασε και συνευρέθη με την Ήρα, για δε την ροιά υπάρχει μυστικός λόγος. τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Ἑρας ἐπὶ θρόνου κάθεται μεγέθει μέγα, χρυσοῦ μὲν καὶ ἐλέφαντος, Πολυκλείτου δὲ ἔργον· ἔπεστι δὲ οἱ στέφανος Χάριτας ἔχων καὶ Ὠρας ἐπειργασμένας, καὶ τῶν χειρῶν τῇ μὲν καρπὸν ροιάς, τῇ δὲ σκῆπτρον. τὸ μὲν οὖν ἐς τὴν ροιάν, ἀπορρητότερος γάρ ἐστιν ὁ λόγος, ἀφείσθω μοι· κόκκυγα δὲ ἐπὶ τῷ σκῆπτρῳ καθῆσθαι φασί, λέγοντες τὸν Δία, ὅτε ἦρα παρθένου τῆς Ἑρας, ἐς τοῦτον τὸν ὄρνιθα ἀλλαγῆναι, τὴν δὲ ἄτε παίγνιον θηρᾶσαι (Παυσανίας II, 17, 4). Η αναλογία προς τον μύθο της Περσεφόνης είναι δομικά σημαίνουσα. Όπως τον περικαλλή νάρκισσο η Κόρη, έτσι το όμορφο πουλί η παρθένα Ήρα ορμούν να το αρπάξουν ως άθυρμα και παίγνιον κάλλους. Αλλά ο ανθός και το πτηνό βιάζουν και θανατώνουν, γιγνόμενα από αφρός αίματος (= σπέρμα) ροιά αίματος. Μυστικός και απόρρητος λόγος, όντως. –

Βαθύτερο συμβολισμό αποκαλύπτει ένα χωρίο του Αχιλλέως Τατίου. ἔστι δὲ ἐν τῷ Πηλουσίῳ Διὸς ἱερὸν ἄγαλμα Κασίου. τὸ δὲ ἄγαλμα νεανίσκος, Απόλλωνι μᾶλλον ἔοικώς· οὕτω γὰρ ἡλικίας εἶχε. προβέβληται δὲ τὴν χειρᾶ καὶ ἔχει ροιάν ἐπ’ αὐτῇ· τῆς δὲ ροιάς ὁ λόγος μυστικός (Αχιλλεύς Τάτιος, Των κατά Λευκίππην και Κλειτοφώντα, III, 6, 1). Νεαρώδης ο Ζευς, ως Απόλλων, μεστός σπέρματος, προβάλλει το πολύκοκκο ρόδι όπως ο χθόνιος Ζευς, ο Άδης, στην Περσεφόνη. Θα αναλύσω την σημασία της αντιστροφής (από το κράτημα του ροδιού στο χέρι της Παρθένου, Περσεφόνης ή Ήρας, έχομε το κράτημά του στο χέρι του Απολλώνιου Διός) όταν εξετάσω τον τύπο του χθονίου Λακωνικού αναγλύφου που παρίσταται στο Νο. 505 του Μουσείου της Σπάρτης.

Ο Απόλλων καθ'εαυτός πάντως ανέχει τον ανθό του κοσμικού κάλλους, όπως σε αγγειογραφίες του Μουσείου της Ελευσίνας. Πληρέστερα σε επόμενες μελέτες.

[Το όρος Κάσιον, Αραμαϊκά qasju(n), που σημαίνει κορυφή όρους, ράχη οροσειράς, βρίσκεται στην Βορειοδυτική Συρία παρά την θάλασσα, νότια και κοντά στις εκβολές του Ορόντη και τα Τουρκικά σύνορα. Σημερινή

ονομασία *gebel-el-aqra*. Μετωνομάστηκε κατά το τέλος της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. στο Φοινικικό *saron*. Ιερό όρος αφιερωμένο στην λατρεία του Baal Zaphon, Ελληνικά Διός Κασίου. Ναυτικοί από εκεί μετέφεραν το όνομα και την λατρεία σε μικρό βουνό, λόφο παραθαλάσσιο στην άκρη του Σινά, λίγο ανατολικά του Πηλουσίου. – Για τον Κάσιο Δία στο πλαίσιο των λατρειών του Διός σε Υψηλούς Τόπους, δείτε λεπτομερειακά A. B. Cook, *Zeus, A Study in Ancient Religion*, vol. II, *Zeus God of the Dark Sky*, Part II, pp. 981-3; 985-7].

- Το πολύκοκκο του ροδιού (cf. Ηρόδοτος, IV, 143) ήταν σύμβολο πολυγονικής δύναμης. Ιατρικά το ρόδι εθεωρείτο προαγωγόν γέννησης (Plinius, *Naturalis historia*, XXIII, 107). Τα άνθη της ροδιάς σε αφέψημα σταματούν την γυναικεία περίοδο (Plinius, op. cit., 112: *sistunt potu menses feminarum*).

Τον πολυδύναμο νοηματοφόρο συμβολισμό του ροδιού στην ταύτιση γονιμοποιού συνουσίας και θανάτου διεφύλαξε ζωντανό η ψυχή του λαού με την χρήση του ροδιού σε εορτές γάμου (π.χ. σπάσιμο ροδιού από την νύμφη όταν μπαίνει στο σπίτι του συζύγου) και πένθη θανάτου (κόλυβα).

9 Ιανουαρίου 2019